

... ЗООЛОГІЯ ТА ЕКОЛОГІЯ ... ZOOLOGY AND ECOLOGY ...

DOI: 10.26565/2075-5457-2023-40-1
УДК: 599.365:069.02(477.5)

Їжак з Люксембурга: історія одного зразка як свідок міграцій музейних колекцій між Харковом та Києвом у 1930-х роках І. Загороднюк

Розглянуто історію формування й міграцій природничих колекцій в Україні у першій половині ХХ ст. на прикладі унікального зразка – їжака з етикеткою «Люксембург» збору 1932 року, написаною на бланку «музею ім. Артема». Розвідка показала, що мова має йти про вид *Erinaceus roumanicus*, зібраний харківським ботаніком Є. Лавриненком та зоологом Панченком, які працювали по півдню України. Відомості про цей зразок виявлено у одному з давніх (бл. 1935 р.) інвентарних журналів Зоологічного музею ВУАН, що нині входить до складу ННПМ. Повна реконструйована етикеткова інформація – «Запорізька обл., Пологівський р-н, зал. ст. Азов біля с. Люксембург Український, 23.05.1932». Цей пункт знаходиться у 15 км від заповідника «Кам'яні могили», куди, найімовірніше, прямували дослідники. За реконструкцією автора, зразок зібрано на залізничному роз'їзді (ст. Азов, відома як Роз'їзд 376 км), тобто в місці тривалих зупинок потягів в очікуванні розминки зі зустрічним транспортом, що напевно практикували дослідники того часу. Етикетка «музею ім. Артема» має бути ідентифікована як належна харківському музею імені Артема (однойменні музеї були у Бахмуті й лише з 1950 р. у Луганську). Аналіз переміщень науковців, основні з яких відбулися у 1934–1936 рр. у зв'язку з перенесенням столиці України з Харкова до Києва та реорганізацією низки установ, свідчить, що цей та багато інших колекційних зразків були перевезені до академічних установ Києва. Колектори цього зразка є також авторами зразків ссавців із Херсонщини (1928) та Харківщини (1932, 1934); 1934 р. Лавренко переїхав до Києва, проте тут він відомий виключно як ботанік. Аналіз давніх журналів обліку колекцій ННПМ та історії переміщень зоологів-колекціонерів свідчить, що зразок разом із сотнями інших був частиною робочої колекції О. Мигуліна і перевезений ним з Харкова до Києва при його оформленні на роботу в Заготхутрі у Заворичах та прикріпленні як докторанта до Зоологічного музею ВУАН. Надалі цей зразок, як і сотні інших, був переданий до остеологічної колекції відділу палеозоології Зообіну (з 1939 р. з нього сформувався Інститут зоології), і врешті опинився у відділі палеонтології ННПМ. За 90 років вимушених «міграцій» зразок змінив принаймні 4 місця зберігання і щонайменше 6 номінальних установ (дві в Харкові і 4 в Києві).

Ключові слова: зоологічні колекції, природничі музеї, міграції колекцій, Україна.

Цитування: Загороднюк І. Їжак з Люксембурга: історія одного зразка як свідок міграцій музейних колекцій між Харковом та Києвом у 1930-х роках. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Біологія», 2023, 40, 4–18. <https://doi.org/10.26565/2075-5457-2023-40-1>

Про автора:

І. Загороднюк – Національний науково-природничий музей НАН України, вул. Богдана Хмельницького, 15, Київ, Україна, 01030, zoozag@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0523-133X>

Подано до редакції: 13.02.2023 / Прорецензовано: 13.03.2023 / Прийнято до друку: 24.05.2023

Вступ

Колекційні зразки несуть цінну інформацію як про самих себе, так і про колекторів. Особливо цінними для вивчення історії колекцій, музеїв, а почасти й видів (включно з їхнім колишнім поширенням та змінами ареалів) є давні зразки. Такі зразки часто переживають не тільки своїх колекторів, але й установи, при яких існували колекції, а часом і цілі смуги соціальних чи природних катаклізмів, які не змогли пережити їхні колектори. І почасти історія зразків – це історія самої науки, в якій передавалися не тільки знання, але й зразки як носії таких знань. Такі зразки як «естафетні палички» передавалися з рук в руки, з шаф у шафи, з установ в установи; попри все. Це дозволяє проводити чимало реконструкцій історії досліджень – як об'єктів та їх дослідників (Загороднюк, 2013; Коробченко, 2019), так і розвитку напрямків досліджень й установ, де їх проводили. Подібні історії розшифровано стосовно давніх зразків сліпачків, що «мігрували» між низкою регіональних і столичних музеїв України (Загороднюк та ін., 2015), не менш детективною є історія колекцій та зоологічних установ Києва, проаналізована у розвідці «Ховрахи війни» (Загороднюк, 2021).

Мета роботи – описати історію розвідки щодо одного зразка, втраченого в каталогах академічного «Зоологічного музею ННПМ¹» (нині відділ зоології ННПМ, Київ), проте збереженого у порівняльній колекції іншого відділу ННПМ, а на цій основі — результати аналізу міграцій природничих колекцій в Україні у період до Другої світової війни з увагою до музеїв переважно Харкова й Києва.

Матеріал та порівняльні дані

Ключовий об'єкт аналізу — череп їжачка (*Erinaceus* sp.), що виявлений в серії остеологічних фрагментів їжаків, яких важливо було перевірити на точність визначень (суміш черепів *Erinaceus* та *Hemiechinus*) при ревізії колекції відділу палеонтології ННПМ (NMNHU-p). Зразки представлено для аналізу куратором колекції З. Баркасі, який у 2019–2022 рр. проводив інвентаризацію колекції сучасних ссавців, яка зберігається в NMNHU-p як порівняльна для роботи з викопними матеріалами.

Ця колекція (NMNHU-p) сформована у 1950-х роках (можливо, раніше) із зібрань Зоологічного музею (NMNHU-z), який на той час був у складі Інституту зоології УР АРСР (ІЗАН) і яким опікувалися співробітники відділу фауни і систематики хребетних ІЗАН. Як відомо автору (І. Сокур, особ. повід.), тоді остеологічні матеріали на прохання палеонтологів було відділено від тушок або шкірок і передано до відділу палеонтології. Після того рецентні матеріали (відділ зоології) пройшли щонайменше дві інвентаризації і отримали номери, що ніяк не пов'язані з остеологічними зразками, які зберігаються у NMNHU-p. Проте на частині шкірок є етикетки із записами старих номерів, а на черепах нерідко є написи номерів тушшою. Проте зразок № 3913, про який мова, не має відповідної тушки (хоча судячи по нитках на черепі, він був прикріпленим до шкірки). Понад те, запис про нього відсутній в каталозі колекцій комахоїдних ссавців, що зберігаються у відділі зоології ННПМ (Шевченко, Золотухіна, 2005). Понад те, в NMNHU-z під номером 3913 зберігається *Myodes glareolus* з Закарпаття (збір І. Сокура 16.05.1948).

У порівняльній колекції рецентних ссавців у відділі палеонтології знайдено зразок їжачка (повний череп *Erinaceus roumanicus*) з рукописною етикеткою «Люксембург укр, з/с Азов, Панченко та Лавренко, 23.05.32 р., L – 230, Ca – 40, Pl – 20 [мм], цілина, схил півн» і типографським написом «Музей ім. т. Артема» (фото на рис. 1). Ці написи ідентифіковано так: «[селище] Люксембург укр[аїнський?], з[алізнична] с[танція] Азов, [колектори:] Панченко та [Євген] Лавренко, 23.05.1932 р., {виміри тіла}, цілина, схил півн[ічний]} та «Музей ім[ені] т[овариша] Артема».

Зразок записаний в інвентарному журналі ІКНДФП-R5 за № 33. Автором уважно переглянуто всю базу даних на предмет подібних знахідок ссавців і вивчено всі відомі інвентаризаційні журнали музею, включаючи серію давніх «рожевих» і «червоних» журналів 1930-х років, що зберігаються у відділах музеології та зоології ННПМ. Запис виявлено у «рожевому журналі» № 4, в його кінці, за номером 3913 (рис. 2). Цей номер аналогічний напису на етикетці, що зберігається з черепом.

Для порівнянь використано базу даних щодо теріологічної колекції ННПМ, яка створена у форматі mdb (MS Access) автором ще у 1998 р. і яку упродовж багатьох років наповнювала Л. Шевченко, а деякі її частини опубліковані окремими виданнями в серії «Каталоги зоологічного музею ННПМ НАН України» (напр.: Шевченко, Золотухіна, 2005). Окрім того, оскільки припущено, що один із колекторів є ботаніком, отримано низку важливих консультацій від харківських колег — як музеологів, так і ботаніків (О. Зіненко, М. Яроцька та ін.), а також дуже докладні уточнення від Національного гербарію при Інституті ботаніки НАНУ (Н. Шиян, завідувач гербарієм).

Щодо колекторів

Важливим джерелом для пошуку даних про дослідників початку ХХ ст. є описи колекцій та бібліографія у монографії О. Мигуліна «Звірі України» (Мигулін, 1938). Проте в цьому джерелі таких зразків і імен таких колекторів у описах фауни та у бібліографії не виявлено. Тобто, і Панченко, і Лавренко залишалися неідентифікованими. У життєписі Б. Вальха, тогочасного дослідника природи сходу України, відзначено, що серед науковців, з якими напевно контактував цей дослідник, є й ім'я Євгена Лавренка (Загороднюк, Пархоменко, 2018)

¹ ННПМ – Національний науково-природничий музей НАН України; його зоологічні колекції започатковані 1921 р. як «Зоологічний музей ВУАН» або «Зоологічний кабінет ВУАН» (Загороднюк, Очеретна, 2019). Для окремих частин колекції ННПМ (зоологія і палеонтологія) відповідно до попередніх публікацій вжито акроніми NMNHU-z та NMNHU-p.

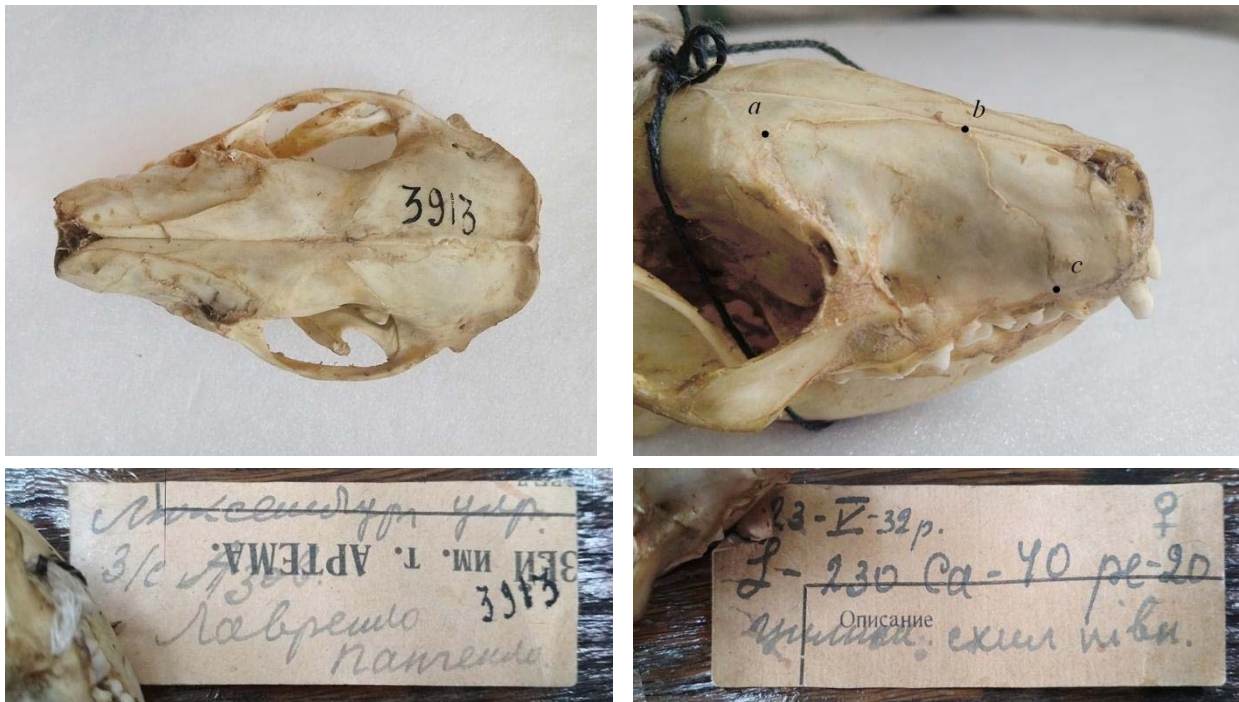

Рис. 1. Фото черепа і оригінальна етикетка «їжака з Люксембурга» в колекції відділу палеонтології ННПМ: череп показано з деталізацією особливостей роструму (праворуч), етикетку – зі зворотним боком (справа). Літерами а–с позначено точки вимірювання довжини maxillo-naso-frontale (а–b) та maxillo-praemaxillare (b–c) швів, співвідношення довжини яких має діагностичне значення (у цього зразка індекс MI = 1,41)

Fig. 1. Photo of the skull and the original label of the "Luxembourg hedgehog" in the collection of the NMNH Department of Paleontology: the skull is shown with details of rostrum features (right), the label is shown with the reverse side (right). Letters a-c indicate the points of measurement of the length of the maxillo-naso-frontale (a–b) and maxillo-praemaxillare (b–c) sutures, the ratio of which is diagnostic (in this specimen, MI index = 1.41)

33.	K2-3913	29.03.2019	<i>Echinaceus europaeus</i> <i>danubicus</i> Kofm.	Люксембург (с. Вейтка, Веспорська обл.) (Вейтка) жіночка	23.05.1932	Лавренко Ланченко	2157
3911	68/192		<i>Echinaceus eur. danubicus</i> Mutsch. Череп.	С. Гомоньки(?) Зм. у.		Лизушин	
3912.	251.	"	"	с. Диний рова Ізюмск.			
3913.	-	"	"	у-да Харків. губ. 12-V-1915		Гербургов.	
				Люксембург. ?	23-V-32	Лавренко	
				з/с Лавр. Цицина біля с. м. Ланченко			

Рис. 2. Запис про зразок їжака з Люксембургу: вгорі – сучасна інвентаризаційна книга у відділі палеонтології ННПМ, внизу – фрагмент сторінки з давнього «рожевого журналу», що має назву «Книга № 4. Відділ палеозоології. Загальний каталог, № 2478–3921»: записи № 33 та № 3913 стосуються «їжака з Люксембургу»

Fig. 2. A record of a hedgehog specimen from Luxembourg: top - a modern inventory book in the NMNH Department of Paleontology, bottom - a fragment of a page from an old "pink journal" entitled "Book 4. Department of Paleozoology. General Catalogue, No. 2478-3921": entries No. 33 and No. 3913 refer to the "hedgehog from Luxembourg"

Пошук у довідниках показує, що Лавренко Євген Михайлович (1900–1987) – визначний український геоботанік, академік АН СРСР, який у 1921–1934 рр. працював у Харкові, зокрема з 1929 р. – у Харківському сільськогосподарському інституті, а з 1934 – у Ботанічному інституті АН СРСР. Важливо, що там само в ХСГІ у ті самі роки працював і Мигулін (про що далі). Натомість, широкі пошуки імені Панченко не дали результатів: немає його ні в книгах з історії харківських вишів, ні в бібліографічному огляді «Фауна і флора Харківської області» (Грама та ін., 1995).

Харківські колеги-ботаніки, яких автор просив переглянути етикетку, однозначно признали на ній почерк Євгена Лавренка (Ю. Гамуля та А. Тарієв, за посередництва О. Зіненка). Аналогічне з низкою важливих деталей повідомила й завідувачка Національним гербарієм Н. Шиян: «Зважаючи на почерк етикетки на фото, можу зразу Вам сказати, що вона написана Євгеном Лавренком – українським ботаніком, акад. СРСР, який на 1932 р. працював ще в Харківському університеті. (...) в нашій колекції багато зборів Є. Лавренка, бо (...) в 1934 р. разом з перенесенням столиці УРСР до Києва, до нашого Інституту переведено і харківський Інститут прикладної ботаніки разом з співробітниками та колекціями.» (лист 1.04.2019). Відмічу, що Євген Лавренко вільно володів українською мовою і писав дуже «кучеряво» (напр. Лавренко, 1927), тому й українська мова етикетки цілком очевидна, і є характерне розміщення означень на другому місці («схил північний»).

З огляду на сьогодні важко було припустити, що Лавренко-професор-ботанік ловив їжаків і варив їхні черепи². Проте його почерк признали колеги, тому ясно, що він був природознавцем-універсалом (що в ті часи було нормальним). Участь ботаніка в колекціонуванні зоологічних зразків може пояснити спільна експедиція із зоологом для збору матеріалу, притому матеріал вони збирали по шляху слідування потягів, біля залізничних роз'їздів, що напевно було зручно: є рух вперед, є місце проживання, роботи й збереження матеріалів, є тривалі зупинки на природі.

У такому разі мають бути й інші збори цих людей уздовж залізниць. Цю гіпотезу підтверджують розвідки колег. За інформацією, повідомленою харківськими колегами (Яроцька, Яроцький, 2016; М. Яроцька, особ. повід.), саме це було характерно для зборів Є. Лавренка – велика кількість зразків рослин зібрана ним біля залізничних станцій і роз'їздів («збори Лавренка не серійні, а фрагментарні, нахванані по якихось залізничних станціях!»). Отже, мова однозначно про харківських дослідників, які мандрували потягами. Подібне повідомила й згадана вище Н. Шиян: «Що стосується ст. Розівки і її околиць, то для мене це досить відома точка, оскільки вона – проміжна зупинка всіх ботаніків на шляху до “Кам'яних могил”. Судячи по гербарних зборах 1930-х років, звідтіль збирали [матеріали] ще І. Зоз, М. Клоков, Ю. Клеопов. Причому мені не раз траплялися зразки з околиць Розівки, які згадувались в протоколах. Наприклад, з цієї точки зібрано паратип *Centaurea pseudoleucolepis* Клеоров. “Маріупольський окр., ст. Розівка, Кам'яні могили, 29 VIII 1925, М. Клоков”, KW000006267.» (лист 1.04.2019).

Ідентифікація та місце знахідки

Зразок *Erinaceus eur[opa]eus danubicus* (див. рис. 2) перевизначено автором як *Erinaceus roumanicus*. На оригінальній етикетці і на черепі записів щодо виду немає. Зазначена розбіжність пов'язана з тим, що протягом значної частини 19–20 ст. їжаків з території України і загалом Європи відносили до *Erinaceus europaeus*. Проте подальша ревізія (каріотип та індекси з вимірів черепа) показала, що всі вибірки з України мають бути віднесені до *Erinaceus concolor* s. lato (Загороднюк, Мишта, 1995). Останнього невдовзі поділили ще на два види – *Erinaceus concolor* s. str. (Мала Азія та суміжні регіони) й *Erinaceus roumanicus* (= *danubicus* = *danubialis*), який, власне, і поширений в Україні (Загороднюк, Ємельянов, 2012). Максильярний індекс дослідженого зразка ($MI = 1,41$)³ безумовно відповідає вимірам черепа *E. roumanicus*; він є одним із найбільших, що характерно для південних популяцій цього виду.

Череп зразка є комплектом, включно з повними зубними рядами, рівномірно жовтуватий, що має свідчити про те, що його виварювали, а не знайшли в терені (як це припускали колеги в обговореннях цієї знахідки); з огляду на проблеми того часу не виключено, що його вжили в їжу, а

² Не можна виключати, що це могло бути й певною звичною дійсністю тогочасних природничих експедицій, оскільки тривалі стоянки в терені вимагали й певних гастрономічних практик і здобування тварин на поживу. Принаймні, подібне автор не раз дізнавався від старожилів у спогадах про дальні походи, мисливські виїзди чи звичай пастухів.

³ MI – відношення довжин швів *maxillo-praemaxillare* до *maxillo-naso-frontale*, який у вибірках з України (всі *E. roumanicus*) складає в середньому 0,91–1,30, натомість у *E. europaeus* – 0,74–0,85 (за: Загороднюк, Мишта, 1995). Досліджений зразок є типовим *roumanicus* з одним із найбільших для цього виду значень $MI = 1,41$ (довжини швів – 14,14 проти 10,05 мм).

череп зберегли. Опрацювання саме свіжого матеріалу також підтверджують деталі, вміщені на етикетці, на якій вказано стать (самка) і виміри тіла (довжина тіла, хвоста і лапки). Окрім того, олівцеві записи на етикетці хаотичні, що свідчить про її оформлення в нестационарних умовах, ймовірно в полі, і, якщо це так, наявність на виїзді музейних етикеток може свідчити, що ці колектори могли їхати на польові роботи за завданнями музею. Етикетка зразка, окрім запису «Люксембург», містить важливі топонімічні деталі: 1) дописка до назви «укр.» (тобто мова має йти про топонім «Люксембург Український», 2) дописка до місцезнаходження «з/с Азов».

Останнє – ключове, оскільки Розівок в Україні багато, 13, у т.ч. дві в Запорізькій і дві в Донецькій областях, і чи не всі вони були німецькими колоніями або колгоспами з ім'ям Рози Люксембург, яке після знецінення ролі цієї німецької комуністки, яке надто неприязно висловлювалася як про більшовиків, так і про українців, сором'язливо перейменували на Розівку. Запис на етикетці їжака «Станція Азов» незаперечно свідчить на користь «Розівки» у Пологівському районі Запорізької обл., за 60 км на пн-зх від Маріуполя. За 15 км від неї знаходиться заповідник «Кам'яні Могили» — тогочасна «Мекка» для багатьох біологів.

Гіпотеза про те, що це може бути с. Рози Люксембург у Новоазовському (нині Бойківському) районі Донецчини, відкинута: хоча це колишнє «с. Держинське», звідки є немало теріологічних зборів того часу, проте проблемою є значна віддаленість цього «Люксембурга» та станції Азов (недалеко є станція Азов у м. Азов у суміжній Ростовській обл.).

Було також село «Люксембург» у Бахмутській окрузі, яке після декомунізації отримало назву Нове Шахове нинішнього Покровського району Донецчини. Територіально близькість його до бахмутського «музею ім. Артема» очевидна, проте віддаленість від ст. Азов також. Отже, мова має йти про Розівку Пологівського р-ну Запорізької обл., яка в період існування Люксембурзького німецького національного району (1925–1939 роки) мала назву «Люксембург Український» (що й пояснює згадану вище дописку «укр»), а в 10 км на північ від нього знаходиться з/с Азов (мова напевно про з/с як залізничну станцію, яка нині називається «Роз'їзд 376 км»)⁴.

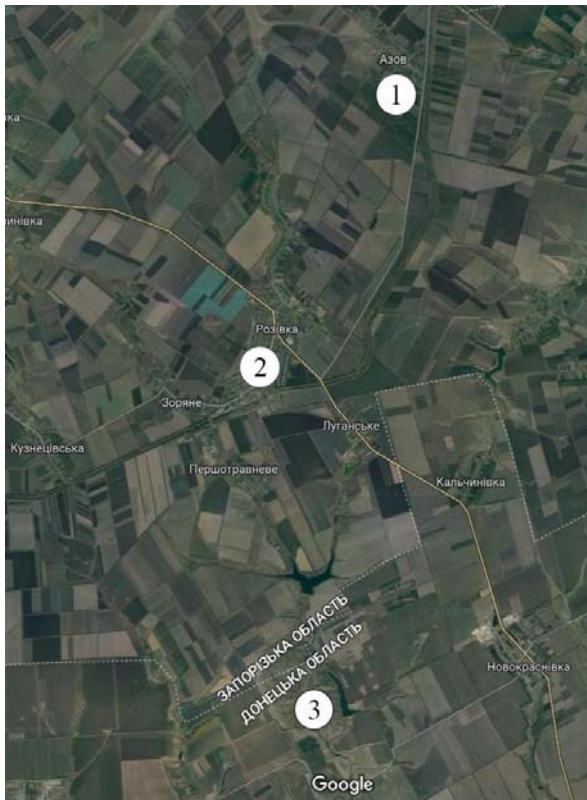

Рис. 3. Ключові топоніми: 1 – з/с Азов, 2 – Розівка (Люксембург Український), 3 – Кам'яні могили

Fig. 3. Key place names: 1 – Azov railway station, 2 – Rozivka (Luxembourg Ukrainian), 3 – Kamiani Mohyly ['Stone graves']

Село «Люксембург Український» у 1925–1938 рр. було райцентром «Люксембурзького німецького району» (нім. Deutscher Kreis Luxemburg) у складі Маріупольської округи; нині це смт Розівка у складі Пологівського району Запорізької області.

Окрім того, за Вікіпедією, відомо також поселення «Люксембург» як «колонія німецьких колоністів у Бахмутському повіті» (окрузі), яке при заснуванні мало назву Христіанівка (1891 р.), а нині (Закон України № 317-19 від 8.08.2015) – Нове Шахове, у складі Покровського району Донецької обл.

⁴ Попри це, трохи дивною є вікіпедійна інформація про те, що назва с. Азов з'явилася лише 1938 р. Можна припустити, що роз'їзд не мав офіційної назви за назвою села, проте в побуті його так і називали (етикетка однозначно первинна, 1932 р.).

Про «музей імені Артема»

Бланк етикетки з написом «Музей ім. т. Артема» став ще однією загадкою. За первинною гіпотезою автора етикетка з написом «Музей ім. т. Артема» мала би стосуватися Бахмутського краєзнавчого музею. Стосовно останнього і ролі Бориса Вальха в його розвитку і розвитку досліджень в регіоні є окрема стаття (Загороднюк, Пархоменко, 2018). Цей музей деякий час мав назву «Окружний музей ім. т. Артема» (Принь, 2012), та й Б. Вальх активно працював у галузі природоохорони і створення заповідників в Приазов'ї, при тому у ті самі роки, у 1921–1935 роках; та й топонім відповідний був у Бахмутському повіті. Все це дуже заплутувало ланцюжки пошуку. Але врешті ця гіпотеза була відкинута. Виходячи з того, що дослідники були харків'янами і що «музей ім. т. Артема» в ті роки був і в Харкові, основною є «харківська» гіпотеза. Також важливо, що в історії Бахмутського музею ці імена також не відомі (І. Корнацький, особ. повід.) і знову-таки «з/с Азов» також від Бахмута далеко.

Назву «імені Артема» носив також Луганський художній музей, проте ця його назва існувала лише з 1950 року (<https://esu.com.ua/article-58992>) і до середини 1990-х (Борщенко, 2006: с. 375). Організований в Луганську у 1924 р. краєзнавчий музей, що мав назву «Донецький обласний соціальний музей» (Принь, 2010), був надто далеким для харків'ян.

Тому автор приймає на основну гіпотезу те, що мова має йти про «Всеукраїнський соціальний музей ім. т. Артема» у Харкові, створений 1923 р. шляхом об'єднання низки музеїв, а згодом реорганізований у Харківський краєзнавчий та низку інших музеїв, які були первинно включені до його складу. Як зазначає дослідник історії харківських музеїв Л. Рибальченко щодо Соціального музею ім. Артема, «Це була новаторська спроба (яка, на щастя, не вдалася) показати розвиток людства на українському матеріалі; в основу створення експозиції був покладений принцип показу «ідей», а не «речей» (Рибальченко, 1993). «Музейні експонати мали демонструвати історію людства «від ембріона до Рафаеля» під соціально-політичним кутом зору ... Цю ідею не було реалізовано із прозаїчного приводу – не вистачало місця...» (О. Принь, особ. повід., лист 3.04.2019). У довідковому монографічному виданні з історії музейної справи на Харківщині (Сосновська, Ярошик, 2009) жодних прямих описів чи згадок колекцій природничого відділу чи роботи в ньому Лавренка або Панченка не виявлено.

Щодо етикетки наша колега Н. Шиян зазначила наступне: «Що стосується "музею ім. т. Артема", на папері якого написана етикетка, то це нормальне явище писати етикетку на тому, що потрапило до рук. ... У ботаніків бувають цікаві етикетки – на сторінках "Судебного дела", на шпалерах, на пароплавних квитках, на військових (...) картах, тощо. Зразки 1920–1930-х років багаті на такі артефакти. ... Як на мене, то ця етикетка свідчить, що Лавренко і Ко підготували польові етикетки з того, що знайшлося на той час під рукою. Думаю, що це харківський музей.» Оскільки Євген Лавренко працював у 1932 р. (крайні дати – 1929–1934 рр.) у Харківському сільськогосподарському інституті (ХСГІ). Автор припускає, що обидва дослідники могли мати спільне відрядження до Кам'яних могил від аграрного інституту. Власне, «музей ім. Артема» десь у ті роки і був розформований, і колекції та інші матеріали з нього могли потрапити до аграрного інституту. Власне, реконструйована історія передачі теріологічних колекцій до Києва (див. далі) пов'язана з О. Мигуліним, який тоді також працював в ХСГІ.

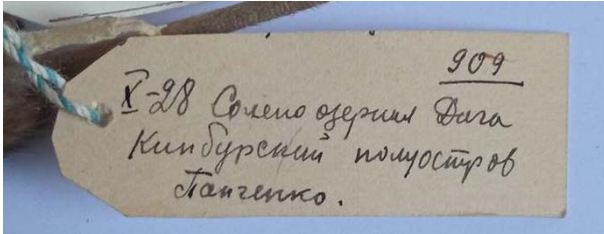
Зразки з подібними етикетками (місця, дати, колектори)

За базою даних щодо ссавців у колекції відділу зоології ННПМ (NMNHU-z), пошук колекторів «Панченко» і «Лавренко» та зразків 1932 р. дозволив виявити вісім таких записів, п'ять авторства Панченка, два Лавренка, один анонім (рис. 4):

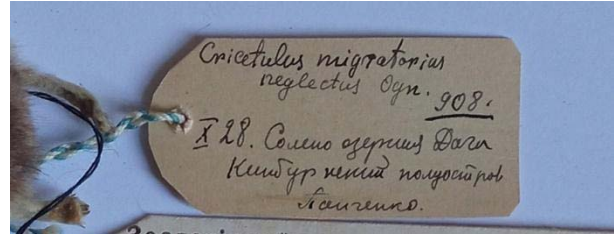
- збори Панченка (без ініціалів): 1) *Cricetulus migratorius*, Херсонська обл., Голопристанський р-н, Чорноморський заповідник, Кінбурнська коса, 10.1928, шкірка, № 9892 (стар. № 908), leg. Панченко [у Мигуліна, 1938 є запис про хом'ячка № 901 з подібними даними: «Соленоозерна дача», «29.09.1928», без імені]; 2) *Mus musculus*, Херсонська обл., Голопристанський р-н, Чорноморський заповідник, 10.1928, шкірка № 10773, стар. № 909, leg. Панченко; 3) *Meles meles*, Харківська обл., Нововодолазький р-н, 23.05.1934, череп № 1433 (juv), стар. № 193, leg. «Панч.» [почерк виглядає іншим]; 4) № 9882 (стар. № 1181 – іншим чорнилом), хут. Панківка, Валківський р-н, Харківської обл., 25.04.1935, leg. Панченко (в каталозі помилково як: «Херсонська обл., «1935?» і «не-Вальх»); 5) *Mus spicilegus*, [Дніпропетровська] обл., Кам'янський р-н, с. Іванівка, черепи в NMNH-p № R5-2853 та R5-2859 (етикетки не оригінальні);

- збори Лавренка (ініціали не вказані): 6) *Sicista subtilis*, Маріуполь, 21.08.1932, череп № R5-2753 (4343 стар., 1939 шк), 7) *Microtus arvalis*, Харківська обл., Дергачівський р-н, окол. с. Дергачі, 6.10.1932, шкірка в NMNH-z № 4900, череп в NMNH-p № R5-2804;
- збори аноніма (з того самого регіону й часу [можливо, Дребенцов]): 8) *Spalax microphthalmus*, Донецька обл., окол. м. Краматорськ, 3.08.1932, шкірка № 3000.

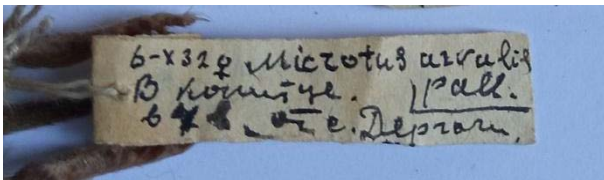
Отже, обидва згадані колектори мали досвід збору й інших зразків ссавців, як на Харківщині, так і в південних регіонах. Загалом можна говорити про степовий набір видів і місцезнаходжень, що може характеризувати їхні наукові інтереси.

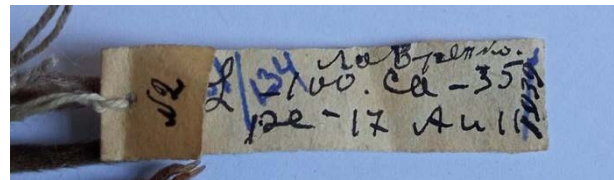
Mus 10773 (909), 1928 p., Панченко

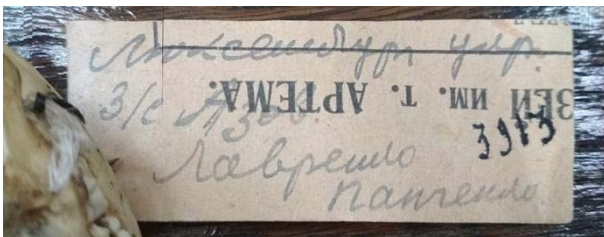
Cricetulus 9892 (908), 1928 p., Панченко

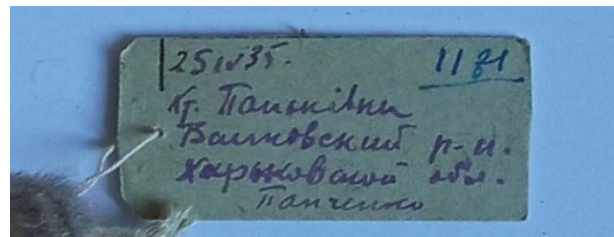
Microtus 4900 (1919), 1932 p., Лавренко

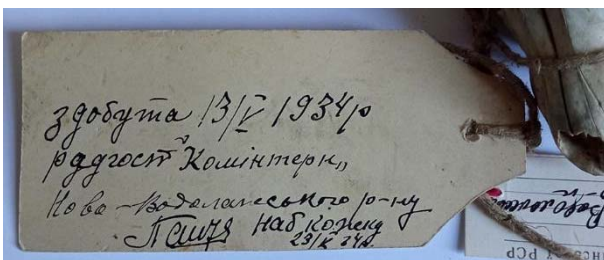
Microtus 4900 (1919), 1932 p., Лавренко

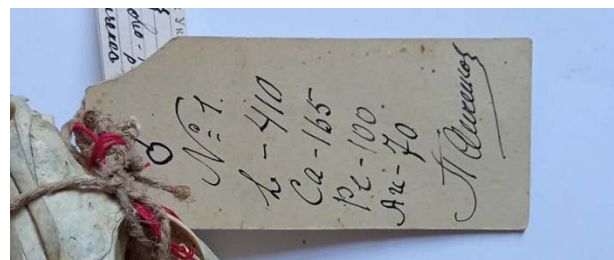
Erinaceus 33 (3913), 1932 p., Лавренко, Панченко

Cricetulus, 9882 (1181), 1935 p., Панченко

Meles 1433 (0193), 1934 p., Панченко

Meles 1433 (0193), 1934 p., Панченко

Рис. 4. Етикетки різних зразків із колекції ННПМ, зібраних колекторами їжака з Люксембурга Є. Лавренком і Панченком: очевидний збіг почерків на етикетках 1928 р. та 1935 р. (Панченко) та на етикетках 1932 р. (Лавренко), тобто всі ці етикетки первинні, не переписувалися кураторами колекцій (фото зроблені Є. Улюрою)

Fig. 4. Labels of different specimens from the NMNH collection, collected by E. Lavrenko and Panchenko, collectors of the "hedgehog from Luxembourg": an obvious coincidence of handwriting on labels of 1928 and 1935 (Panchenko) and on labels of 1932 (Lavrenko), i.e. all these labels are original, not rewritten by the curators of the collections (photos by E. Ulyura)

Звертає на себе увагу, що невідомий тепер «Панченко» напевно був в експедиції в надморських заповідниках разом з О. Мигуліним: зразок хом'ячка з подібними даними згаданий в монографії Мигуліна 1938 р., проте без згадки колектора і загалом це ім'я колектора в книзі Мигуліна автором не виявлено (що може свідчити про те, що його було репресовано). За «теріологічною» базою даних ННПМ, у відділі зоології цього музею є 5 зразків з ЧБЗ, зібраних О. Мигуліним 1928 року, з крайніми датами 22–30.09.1928 – один *Apodemus* (9320), два *Cricetulus* (9879–9880) і два *Stylodipus* (10237, 10239). З цього слідує, що дослідники працювали разом, а також розуміння того, як зразки, зібрані Панченком або за його участі, могли потрапити до колекцій О. Мигуліна (докладніше далі).

Щодо 1928 р. в житті надморських заповідників знаходимо важливі деталі в книзі Д. Чернякова з історії Чорноморського заповідника (Черняков, 2007): 14.07.1927 р. ухвалено постанову про створення надморських заповідників, а 19.06.1928 – про створення «піщаних заповідників в низов'ях Дніпра». Тобто, обліки гризунів восени 1928 року в Чорноморському заповіднику можуть свідчити про те, що Панченко був залучений до інвентаризаційних робіт у новостворених заповідниках. Оскільки саме Харків був столицею і там концентрувалися всеукраїнські установи, включно з «Українським комітетом охорони пам'яток природи», можна припустити, що робота у надморських заповідниках, як і в Кам'яних могилах, могла проводитися саме під егідою цього комітету. Відомо, що Є. Лавренко входив до першого складу (1929–1932) цього комітету (Борейко, 2001).

Ще одним важливим аспектом стало те, що в одному з найдавніших інвентаризаційних журналів («рожеві журнали») з обліку колекцій ННПМ зберігся порядок інвентаризації. Її явно проводили не в порядку надходжень, а за таксонами. І зразки всіх «східних» їжаків виявилися разом: і зібраний О. Мигуліним у Гомольші Зміївського повіту ([1915], дата за: Мигулін, 1938: с. 63, 69), і зібраний В. Переверзієвим у Дмитрівці Ізюмського повіту (1915), і третій – описаний вище зразок з Люксембурга (1932) (див. рис. 2).

Ці збіги явно свідчать про те, що три східні «їжаківі» зразки, притому всі зібрані харківськими колегами, опинилися в одному місці, проте в іншому місті, завдяки одній і тій самій людині. З усіх зазначених колекторів, у 1935–1940 рр. у зоологічних установах Києва опинився (працював) лише один – О. Мигулін – відомий дослідник ссавців і колектор, зберігач значних колекцій ссавців (Марковська, Загороднюк, 2022). Тобто, «їжак з Люксембурга» та кількості інших колекційних зразків, що й дотепер зберігаються в ННПМ, напевно потрапили до тогочасного Зоологічного музею ВУАН через О. Мигуліна, який у 1936–1938 рр. був у штаті Інституту зоології та біології ВУАН (тобто інституту, до якого з 1934 року і був підпорядкований музей).

Про міграції колекцій

Історія потрапляння зразка до Києва спочатку була зовсім невідомою, проте поступовий аналіз даних про колекторів, місце збору, місця можливого первинного зберігання й обставини експедицій, в яких його могли зібрати, а також подальших переміщень колекцій дозволив розшифрувати всю історію таких міграцій. Вся первинна історія їжакового зразка пов'язана з Харковом, найімовірніше з Харківським сільськогосподарським інститутом, де напевно працював Євген Лавренко (один із колекторів зразка), точно працював Олексій Мигулін (колекціонер зразків ссавців), і, ймовірно, працював [працювала?] також Панченко (другий колектор, однозначних даних про його [її] афіліацію немає).

Очевидними поштовхами стали численні події в житті вишів та країни у 1933–1934 рр., коли відбулася реорганізація вищої школи, а слідом відбувся і переїзд з Харкова до Києва всіх всеукраїнських установ – від уряду (1934) до наукових інститутів (1934–1936). Два з трьох згаданих вище науковців також перемістилися до Києва. Лавренко переїхав до Інституту ботаніки (тоді Біоботанічний інститут), Мигулін – до Інституту зоології (тоді Біозоологічний інститут, відомий також як Зообін), до складу якого з 1934 р. увійшов і Зоологічний музей ВУАН на правах окремого сектора (4–6 відділів у різний час). Обидва до переїзду працювали в Харківському сільськогосподарському інституті, нині Харківський аграрний університет (ХАУ)⁵. На жаль, жодний доступний в мережі документ не засвідчує такого співробітника, як «Панченко», нічого це ім'я не говорить і старожилам кафедри зоології ХАУ (В. Мешкова, особ. повід.).

⁵ У ті часи дослідники часто працювали у 2–3 установах. Щодо Лавренка: «у 1934 р. разом з перенесенням столиці УРСР до Києва до нашого Інституту переведено харківський Інститут прикладної ботаніки разом з співробітниками та колекціями» (Н. Шиян, особ. повід.); Мигулін у 1930–1935 рр. – завідувач сектору Українського НДІ захисту рослин, у Харкові (Пидопличко 1968), та у 1934–1935 рр. – доцент Харківської обласної вищої с.г. школи (Марковська, Загороднюк, 2022).

Отже, «велике переселення» до Києва та його околиць (зокрема до Заворичів, куди переїхала аверинська мисливська лабораторія, що отримала статус центральної станції Заготхутра, очоленої О. Мигуліним) планувалося як незворотне, тому їхали і люди, і колекції. Власне, тоді й з'явилися «червоні» й «рожеві» журнали ЗМ ВУАН (нині ННПМ), в яких було записано велику кількість зразків явно харківського походження (насамперед збори О. Мигуліна, Б. Вальха, В. Переверзієва та низки інших колег, у т.ч. В. Аверіна, Б. Виноградова, Я. Зубка, О. Рудинського, Б. Литвинова, І. Тарнані, тощо). Понад те, опікуном колекцій стала (по суті) біженка з Харкова, співробітниця аверинської мисливської лабораторії Євдокія Решетник (Коробченко, 2016). Очевидно, що перереєстрація фондів ЗМ ВУАН почалася з появи нових серійних матеріалів, які треба було інвентаризувати.

Аналіз теріологічної бази даних колекції ННПМ (відділ зоології) дозволив вирізнити кілька складових колекцій, у т.ч. ту, що могла надійти з Харкова (насамперед, зібрання О. Мигуліна) і з Ростова (зібрання Є. Звірозомба-Зубовського). Подальший докладніший аналіз може внести корективи у такий перелік, проте на сьогодні картина в цілому ясна: загалом мова може йти про понад 1000 зразків від 30 колекторів з крайніми датами 1912–1939 (табл. 1)⁶.

З них явними лідерами (понад 100 зразків) є такі колектори, як Василь Переверзієв (473), Сергій Вальх (231), Микола Калабухов (119). Як приклад зразка явно харківського походження наведено фото етикеток до соні лісової (*Dryomys nitedula*), здобутої у березні 1921 р. О. Блінковим і опрацьованої (препарованої?) М. Дюковим (рис. 5); нині цей зразок зберігається в ННПМ.

Ім'я персони, з якою важливо пов'язувати формування й каталогізацію в академічному зоомузеї поновленої колекції, не відоме. Жодних документів не виявлено. Такими персонами могли бути передусім Є. Решетник (куратор фондів), П. Крижов (каталогізатор), проте напевно дотичними були і О. Мигулін (на багатьох зразках є або запис про колектора Мигуліна, або про колекцію Мигуліна), а також М. Селезньов (неоднозначні дані). Всі вони були напевно добре знайомі і співпрацювали не тільки в Зоомузеї АН (Київ), але й в Заготхутрі (Харків та Заворичі). У архіві ІЗАН НАН України виявлено серію записів про накази по Зообін⁷ на відрядження співробітників до різних установ з метою отримання (передачі, викупу, дарування) колекції. Цією роботою опікувалися співробітники Музейного сектору Зообін, і один з прикладів наведено на рис. 6 – про відрядження куратора теріологічних фондів Зоологічного музею (у складі Зообін) Є. Решетник до Полтави й Харкова з метою отримання колекцій М. Гавриленка й В. Переверзієва.

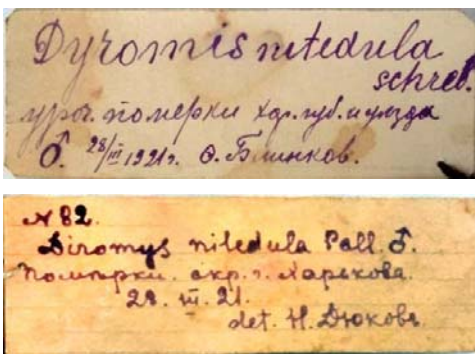

Рис. 5. Етикетки від зразка соні лісової (*Dryomys nitedula*), зловленої в уроч. «Помірки» на північній околиці Харкова 28.03.1921. Вгорі – первинна етикетка колектора О. Блінкова; внизу – етикетка, написана М. Дюковим, який, очевидно, був консерватором одного з харківських музеїв (ХІНО або ХСГІ). Колекція NMNHU-z, № 619. Хоча в каталозі цей зразок чомусь записано як «Лебединський район» Сумщини та «28.06.1953»⁸, зразок цей однозначно зібраний в уроч. Помірки, що у Харкові, 28.03.1921, і він напевно був привезений з Харкова у 1930-х рр. (деталі у тексті)

Fig. 5. Labels from the specimen of the forest dormouse (*Dryomys nitedula*) caught in the Pomirky tract on the northern outskirts of Kharkiv on 28.03.1921. Above — original label of the collector O. Blinkov; below — label written by M. Diukov, who was apparently a conservator of one of the Kharkiv museums (KhINO or KhAI). Collection NMNHU-z, no. 619. Although the catalogue for some reason lists this specimen as "Lebedynskiy rayon" of Sumy oblast and "28.06.1953", this specimen was definitely collected in the Pomirky tract in Kharkiv on 28.03.1921, and it was probably transported from Kharkiv in the 1930s (details in the text)

⁶ Кілька зразків від М. Гавриленка стосуються пізнішого часу.

⁷ Зообін – Зоолого-біологічний (або Біозоологічний) інститут, сформований на основі Зоомузею ВУАН і з якого у подальшому сформувалася низка похідних інституцій, включно з Інститутом гідробіології, Інститутом зоології та Центральним (з 1998 р. Національним) науково-природничим музеєм.

⁸ За тим же каталогом теріологічних колекцій ННПМ, у червні 1953 р. в Лебединському районі зібрана серія з 19 екз. гризунів, кажанів і кротів київськими зоологами В. Антоновичем, І. Сокуром, М. Щербаком.

Таблиця 1. Збори ссавців за теріологічною базою даних ННПМ, які найімовірніше, привезені О. Мигуліним до Зоологічного музею ВУАН з Харкова близько 1936 р. (імена наведено у російській транскрипції відповідно до каталогів музею: Шевченко, Золотухина, 2005 та ін.)

Table 1. Mammalian collections according to the NMNH theriological database, most likely brought by O. Myhulin to the VUAN Zoological Museum from Kharkiv around 1936

Колектор	Зразків	Крайні дати	Примітка
Переверзев В.В.	n = 473	1912–1921	NT14*
Вальх С. Б.	n = 231	1927–1930	NT14
Калабухов Н.И.	n = 119	1927–1930	NT14; можливо, колекція з Ростова
Рудинский [О. Н.]	n = 56	1932–1939	ref1**
Дюков Н. [М. М.]	n = 22	1913–1927	ref2**
Виноградов Б.С.	n = 15	1913–1924	NT14
Дребенцов [В.С.]	n = 15	1930–1932	ref3**, матеріал надійшов разом із колекціями В. Переверзієва «з УНІЗР»
Шнитников В.Н.	n = 15	1937	можливо, колекція з Києва
Гавриленко М.И.	n = 12	1927–1928 + 1946–1963	NT14; можливо, колекція не з Харкова
Зубко Я.П.	n = 12	1935–1936	NT14
Литвинов [Б.]	n = 12	1915	
Дьяконов М.Я.	n = 6	1915–1917	у 1912–1916 рр. вчився в ІХУ [Імператорському Харківському університеті]
Савенко	n = 6	1929	
Аверин В.Г.	n = 3	1917–1935	NT14
Луговой Ф.	n = 3	1929	
Матвеев Ю.	n = 3	1928	
Панченко	n = 3	1928–1934	деталі у цій праці
Галасенко И.К.	n = 2	1930	
Кошевой Т.	n = 2	1929–1930	
Мозговой	n = 2	1915–1937	
(інші, по n = 1)	n = 10	1917–1933	(деталі під таблицею)***

* За наявності нарису в довіднику про теріологів України (випуск 14 бюлетеню *Novitates Theriologicae*) вказано «NT14»; ** О. Рудинський відомий статтею про полівку підземну на Харківщині (Рудинський 1936); Микола Дюков писав про вовків Харківщини, джейранів і дагестанських хом'яків (Дюков, 1923, 1927 та ін.), в Музеї природи ХНУ є зібраний ним зразок вечірниці (Ільяхін, 2018); колекційні зразки Дребенцова з Херсонщини розглянуто раніше (Коробченко та ін., 2014), УНІЗР — Український науковий інститут захисту рослин (Харків); *** Антоненко (1933), Бахметьев (1917), Богданов (1917), Дамконова М.Я. (1917), Дмитренко П.Т. (1919), Жуков Е.А. (1917), Карпенко Д. (1917), Лосев (1926), Обидченко В.В. (1930), Юревич М. (1919) [у Мигуліна згадано працю «Юровича» 1929 р.].

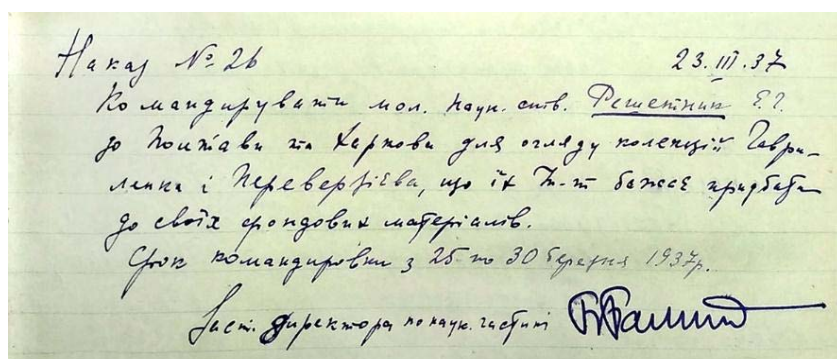

Рис. 6. Фрагмент журналу реєстрації наказів по Зообіну за 1937 р. з дозволом на відрядження Є. Решетник до Полтави і Харкова у зв'язку з придбанням колекцій М. Гавриленка та В. Переверзієва (25–30.03.1937)

Fig. 6. A fragment of the Zoo's Order Registration Journal for 1937 with permission for E. Reshetnyk to travel to Poltava and Kharkiv in connection with the acquisition of the collections of M. Havrylenko and V. Pereverziev (25–30.03.1937)

Раніше нами описано історію колекційних зразків, зібраних Борисом та Сергієм Вальхами. Їхні колекції напевно потрапили до Києва через Мигуліна, який зберіг їх у час репресій Б. Вальха (Загороднюк, Пархоменко, 2018). Згадані колекції, включно з матеріалами С. Вальха і В. Переверзєва, використані у монографії О. Мигуліна (1938), яка цілком побудована на матеріалах академічного зоомузею і яка фіксувала всі ці матеріали як належні АН. Подальші події в науковій кар'єрі О. Мигуліна – захист дисертації в Київському університеті (1940) та викладання в Українській сільськогосподарській академії (Кривецький, Загороднюк, 2008), де були свої зоологічні музеї, — не вплинуло на депонування «його» колекцій в Академії наук. Вони залишилися там, пережили німецько-радянську війну (окупація 1941–1943 років) й зберігаються тут дотепер.

Як «неонтологічний» матеріал, «їжак з Люксембургу» та сотні інших зразків ссавців були втрачені для Зоологічного музею (у складі Інституту зоології АН УРСР) і тому такі матеріали не увійшли до каталогу колекцій, зокрема колекції комахоїдних (Шевченко, Золотухіна, 2005). В цьому ключову роль відіграли тогочасний керівник ЗМ ІЗАН І. Сокур (завідувач Зоомузею ІЗАН у 1948–1954 рр.) та керівник відділу палеозоології ІЗАН І. Підоплічка (керував відділом у 1947–1973 рр.)⁹, і кінцевим «репозитарієм» більшості остеологічних зразків стала порівняльна колекція відділу палеозоології. Відомості про такі зразки відновлено завдяки інвентаризації порівняльних колекцій відділу палеонтології, яку провів Золтан Баркасі у 2019–2022 рр. – саме завдяки цьому зразок віднайдено, перевизначено і відомості про нього внесено до нового інвентаризаційного журналу¹⁰.

Підсумки

1. Розвідка щодо «їжака з Люксембурга 1932 р.» показала, що цей матеріал збирали на маршруті комплексної (ботанічно-зоологічної) експедиції; зразок, який визначено як *Erinaceus roumanicus* (не *europaeus*), походить з району розташування Кам'яних могил, куди дослідники добиралися потягом і де вони вимушено стояли певний час – роз'їзд Азов поблизу смт Розівка, що тоді мала назву «Люксембург Український».

2. Реконструйована історія зразка засвідчує зміну його щонайменше 4 адрес – музею Артема, колекції Мигуліна (ймовірно с/г інституту або приватної), ЗМ ВУАН (згодом Зообін і згодом ІЗАН) і врешті Відділу палеонтології ННПМ. Перша зміна місця зберігання (музей Артема – колекція Мигуліна) могла відбутися невдовзі після дати знаходження зразка (1932), друга (переїзд до Києва і потраплення в колекцію ЗМ ВУАН/Зообін) – бл. 1936–1937 рр., третя (до поточного місця у Відділі палеонтології ННПМ) – близько 1950–1960 р., коли колекції ЗМ було поділено між неонтологами (переважно шкірки) та палеонтологами (остеологічні матеріали, переважно черепа).

3. Розвідка викрила цілий пласт фактів, пов'язаних з переведенням колекцій з Харкова до Києва у 1934–1936 рр., притому це дозволило з'ясувати, що колекції привезені найімовірніше О. Мигуліним, а опинилися у нього у зв'язку з переїздом його з Харкова до Києва (або Заворичів) та депонуванням їх в ЗМ ВУАН. Останнє напевно бути пов'язано з потребою збереження колекцій та продовженням їх дослідження у зв'язку з підготовкою дисертації й монографії «Звірі УРСР».

4. Загальний обсяг переміщених з Харкова до Києва зразків ссавців (переважно мова має йти про дрібних ссавців – комахоїдних, кажанів, мишовидих гризунів, мустелових хижих) становить понад 1000 музеалій, зібраних 30 різними колекторами. Найвагомішими частинами цієї частини колекції є зразки, зібрані Василем Переверзєвим (473 зразків), Сергієм Вальхом (231) та Миколою Калабуховим (119). На всіх збереглися первинні етикетки і для всіх є відповідні записи в давніх (середина 1930-х років) журналах обліку колекцій ННПМ.

5. Історія колекцій засвідчує, що попри численні зміни установ, їх назв і підпорядкувань, державних устроїв, війни, революції, соціальні катаклізми, а також зміни місць зберігання колекцій та відповідальних консерваторів й інших зберігачів фондів, проте завдяки високій відповідальності колеґ-зоологів колекційні зразки, що несуть величезну фауністичну й історичну інформацію, дбало зберігаються у майже незмінному стані, не втрачають своєї наукової цінності і є доступними для аналізу новими поколіннями дослідників.

⁹ Дати наведено відповідно до нариси про цих колеґ у випуску 14 *Novitates Theriologicae* з описами біографій відомих теріологів минулого (Загороднюк, 2022; Пучков, Загороднюк, 2022).

¹⁰ У цій колекції є унікальні зразки. Для прикладу – череп сліпака піщаного (*Spalax arenarius*) з Асканії-Нової, череп сліпачка (*Ellobius talpinus*) з Грушівки, скелет лемінга обського (*Lemmus sibiricus*), здобутого Олександром Міддендорфом 1843 р. на Єнісеї. Поглиблений аналіз цієї колекції ще попереду, проте вже тепер ясно, що вона становить значну цінність.

Подяки

Автор висловлює величезну подяку Н. Шиян (Національний гербарій України), О. Приню (Національний культурно-мистецький та музейний комплекс «Мистецький арсенал»), О. Зіненку та М. Баніку (Харківський національний університет ім. В. Каразіна), І. Корнацькому (Бахмутський краєзнавчий музей), В. Мешковій (Харківський аграрний університет), М. Яроцькій (Харківський педагогічний університет ім. Г. Сковороди) та В. Яроцькому (НПП Кременські ліси) за важливі консультації на різних етапах цього дослідження. Дякую З. Баркасі та Є. Улюрі за сприяння в опрацюванні теріологічних колекцій ННПМ і фотографії етикеток, Л. Ластіковій та Е. Артем'євій за допомогу в отриманні копій окремих давніх видань, Е. Король за надані в користування фотокопії журналів з наказами по Зообіну за 1937–1941 роки. Моя подяка І. Мерзлікіну та редакторам видання за вичитку тексту і корисні редагування.

Література / References

- Борейко В.Е. (2001). История охраны природы Украины: X век – 1980. Издание второе. КЭКЦ, Киев, 1–544. (Серия: История охраны природы. Вып. 24). [Boreyko V.E. (2001). History of Nature Conservation in Ukraine: X century to 1980. 2nd ed. KECC, Kyiv, 1–544. (Series: History of Nature Conservation. Issue 24)]. (in Russian)
- Борщенко Л. (2006). Історія створення Луганського обласного художнього музею і його колекції. Художня культура. Актуальні проблеми, 3, 356–580. [Borshchenko L. (2006). History of the Luhansk Regional Art Museum and its collection. Art culture, 3, 356–580]. (in Ukrainian)
- Грама В.Н., Кривицкий И.А., Швалб Б.Г., Березинская Р.Г. (1995). Фауна и флора Харьковской области. Систематический указатель литературы за 1791–1985 годы. Вып. 1. Животный мир. Харьковский гос. университет, Харьков, 1–128. [Grama V.N., Krivitsky I.A., Shvalb B.G., Berezhinskaya R.G. (1995). Fauna and flora of Kharkov region. Systematic index of literature 1791–1985. Issue 1. Animal world. Kharkov State University, Kharkov, 1–128]. (in Russian)
- Дюков Н.Н. (1923). Волки в Харьковской губ. Охота и рыболовство (Харьков), 3–4, 9–12. [Diukov N.N. (1923). Wolves in the Kharkiv province. Hunting and Fishing (Kharkiv), 3–4, 9–12]. (in Russian)
- Дюков Н.Н. (1927). Черноватый дагестанский хомяк. В кн.: Дагестанский сборник, Том 3. Дагестанский НИИ, Дагнаркомпрос, Дагмузей и др., Махачкала, 169–174. [Diukov N.N. (1927). Blackish Dagestan hamster. In: Dagestan Collection, Volume 3. Dagestan Research Institute, Dagnarkompros, Dagmuseum and others, Makhachkala, 169–174]. (in Russian)
- Загороднюк И.В., Мишта А.В. (1995). О видовой принадлежности ежей рода Erinaceus Украины и прилежащих стран. Вестник зоологии, 29(2–3), 50–57. [Zagorodniuk I.V., Mishta A.V. (1995). On species identity of the Erinaceus hedgehogs of Ukraine and adjoining countries. Vestnik zoologii, 29(2–3), 50–57]. (in Russian)
- Загороднюк І.В., Ємельянов І.Г. (2012). Таксономія і номенклатура ссавців України. *Вісник Національного науково-природничого музею*, 10, 5–30. [Zagorodniuk I.V., Emelyanov I.G. (2012). Taxonomy and nomenclature of mammals of Ukraine. *Proceedings of the National Museum of Natural History*, 10, 5–30]. (in Ukrainian)
- Загороднюк І.В. (2013). Зоологічні колекції як джерело біографічної інформації: до історії досліджень Анатолія Аргіропула та Бориса Попова. *Практичні питання природничої музеології*: Матеріали III науково-практичної конференції (24–25 жовтня 2013 р., Київ). ННПМ НАН України, Київ, 15–16. [Zagorodniuk I.V. (2013). Zoological collections as source of biographical information: towards history of investigations of Anatol Argyropulo and Boris Popov. *Practical Topics of Natural Museology*. Materials of the III scientific and practical conference (October 24–25, 2013, Kyiv). NMNH NAS Ukraine, Kyiv, 15–16]. (in Ukrainian)
- Загороднюк І., Коробченко М., Підгайний М. (2015). Найдавніші колекційні зразки *Ellobius talpinus* (Rodentia) у природничих музеях України: розвідки з історії колекцій. *Вісник Національного науково-природничого музею*, 13, 101–110. [Zagorodniuk I., Korobchenko M., Pidhainy M. (2015). The oldest collected samples of *Ellobius talpinus* s. l. (Rodentia) in natural history museums of Ukraine: an investigation into the history of collections. *Proceedings of the National Museum of Natural History*, 13, 101–110]. (in Ukrainian)
- Загороднюк І., Пархоменко В. (2018). Борис Вальх та розвиток зоології й музеології на сході України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія "Біологія"*, 31, 72–98. [Zagorodniuk I., Parkhomenko V. (2018). Boris Valkh and the development of zoology and

- museology in the East of Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Biology"*, 31, 72–98]. <https://doi.org/10.26565/2075-5457-2018-31-8> (in Ukrainian)
- Загороднюк І., Очеретна К. (2019). Зоологічний музей Української академії наук за 100 років: статуси, підпорядкування, керівники. *Природнича музеологія. Вип. 5*. ННПМ НАН України, Київ, 45–52. [Zagorodniuk I., Ocheretna K. (2019). The Zoological Museum of the Ukrainian Academy of Sciences for 100 years: statuses, subordinations, and leaders. *Natural History Museology. Vol. 5*. NMNH NAS of Ukraine. Kyiv, 45–52]. (in Ukrainian)
- Загороднюк І. (2021). Ховрахи війни: історія зоологічних досліджень та колекцій *Spermophilus* в умовах Райхскомісаріату Україна. *Наукові записки Державного природознавчого музею. Львів, Том 37*, 17–38. [Zagorodniuk I. (2021). Ground squirrels of the war: a history of zoological research and *Spermophilus* collections in the Reichskommissariat Ukraine. *Proceedings of the State Natural History Museum (Lviv)*, 37, 17–38]. <https://doi.org/10.36885/nzdpm.2021.37.17-38> (in Ukrainian)
- Загороднюк І. (2022). Сокур Іван Тарасович як знаний науковець-теріолог і природознавець. *Novitates Theriologicae*, 14, 309–312. [Zagorodniuk I. (2022). Sokur Ivan Tarasovich, a celebrated mammalogist and naturalist. *Novitates Theriologicae*, 14, 309–312]. (in Ukrainian)
- Ільяхін Ю. (2018). Представники ряду Chiroptera в колекції Музею природи Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. *Theriologia Ukrainica*, 16, 77–84. [Iliukhin Yu. (2018). Representatives of the order Chiroptera in the collection of the Museum of Nature at V.N. Karazin Kharkiv National University. *Theriologia Ukrainica*, 16, 77–84]. <http://doi.org/10.15407/pts2018.16.077> (in Ukrainian)
- Коробченко М., Загороднюк І., Редінов К. (2014). Огляд поширення та морфометричні особливості сліпачка *Ellobius talpinus* (Arvicolidae) у Нижньому Подніпров'ї (Україна). *Праці Теріологічної школи*, 12, 89–101. [Korobchenko M., Zagorodniuk I., Redinov K. (2014). Review of distribution and morphometric peculiarities of the northern mole vole *Ellobius talpinus* (Arvicolidae) in the Lower Dnipro river region (Ukraine). *Proceedings of the Theriological School*, 12, 89–101]. <https://doi.org/10.15407/ptt2014.12.089> (in Ukrainian)
- Коробченко М. (2016). Євдокія Решетник (1903–1996) – видатна постать в історії академічної зоології та екології в Україні. *Вісник Національного науково-природничого музею*, 14, 136–146. [Korobchenko M. (2016). Evdokia Reshetnyk (1903–1996) – an outstanding figure in the history of academic zoology and ecology in Ukraine. *Proceedings of the National Museum of Natural History*, 14, 136–146]. <https://doi.org/10.15407/vnm.2016.14.136> (in Ukrainian)
- Коробченко М. (2019). Колекції Євдокії Решетник у теріологічних зібраннях Національного науково-природничого музею НАН України. *Природнича музеологія. Випуск 5*. ННПМ НАНУ, Київ, 67–71. [Korobchenko M. (2019). Evdokia Reshetnyk's collections in the mammalogical funds of the National Museum of Natural History, NAS of Ukraine. *Natural History Museology. Volume 5*. NMNH NAS of Ukraine, Kyiv, 67–71]. (in Ukraine)
- Кривицький І., Загороднюк І. (2008). Олексій Мигулін і Яків Зубко – видатні українські теріологи. *Раритетна теріофауна та її охорона*. Луганськ, 295–298. (Праці Теріологічної школи; Випуск 9). [Krivitsky I., Zagorodniuk I. (2008). Eminent Ukrainian theriologists Oleksiy Mygulin and Yakiv Zubko. *Rarity Mammal Fauna and its Protection* (Ed. by I. Zagorodniuk). Luhansk, 295–298. (Series: Proceedings of the Theriological School; Vol. 9)]. (in Ukrainian)
- Лавренко Є. (1927). Рослинність України (закінчення). *Вісник природознавства*, 2, 77–94. [Lawrenko Ye. (1927). Vegetation der Ukraine (Endung). *Naturwissenschaftliche monatschrift*, 2, 77–94]. (in Ukrainian)
- Марковська О., Загороднюк І. (2022). Мигулін Олексій Олексійович – еколог, фауніст, зоогеограф, фахівець із захисту рослин від шкідників. *Novitates Theriologicae*, 14, 218–221. [Markovska O., Zagorodniuk I. (2022). Mygulin Oleksiy Oleksiyovych, an ecologist, faunist, zoogeographer, specialist in plant protection from pests. *Novitates Theriologicae*, 14, 218–221]. (in Ukrainian)
- Мигулін О.О. (1938). *Звірі УРСР (матеріали до фауни)*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–426. [Myhulin O.O. (1938). *Mammals of the Ukrainian RSR (Materials to Fauna)*. AS Ukr. SSR, Kyiv, 1–426]. (in Ukrainian)
- Пидопличко І.Г. (1968). Исследователь фауны Украины А. А. Мигулин. *Вестник зоологии*, 6, 84–86. [Pidoplichko I.G. (1968). Researcher of the fauna of Ukraine A. A. Mygulin. *Vestnik zoologii*, 6, 84–86]. (in Russian)
- Принь М.О. (2010). Луганський обласний краєзнавчий музей – форпост пам'яткоохоронної роботи на сході України. *Праці Центру пам'яткознавства*, 17, 151–156. [Pryn' M.O. (2010). The Luhansk regional

museum is a centre of work on the guard of monuments of history and culture on the east of Ukraine. *Pratsi Tsentru Pamjatkoznavstva*, 17, 151–156]. (in Ukrainian)

Прын' М.О. (2012). Створення та діяльність Артемівського окружного музею в 1920-х на початку 1930-х років. *Актуальні питання історії науки і техніки: Матеріали 11-ї Всеукраїнської наукової конференції*. Центр пам'ятокознавства НАН України, Київ, 81–84. [Pryn' M.O. (2012). Creation and activity of the Artemivsk District Museum in the 1920s and early 1930s. *Topical Issues in the History of Science and Technology: Materials of the 11th All-Ukrainian Scientific Conference*. Center for Heritage Research, NAS of Ukraine, Kyiv, 81–84]. (in Ukrainian)

Пучков П., Загороднюк І. (2022). Підоплічко Іван Григорович – теріолог, палеонтолог, палеоеколог, археолог, музеолог. *Novitates Theriologicae*, 14, 249–253. [Putshkov P., Zagorodniuk I. (2022). Pidoplichko Ivan Grygorovych, a mammalogist, palaeontologist, palaeoecologist, archaeologist, and museologist. *Novitates Theriologicae*, 14, 249–253]. (in Ukrainian)

Рибальченко Л.Л. (1993). З історії музею Слобідської України (20-ті роки). В кн.: *Проблеми музеєзнавства та історичного краєзнавства: Наукова конференція 18–19.05.1993 до Міжнародного дня музеїв*. Харків, 48. [Rybalchenko L.L. (1993). From the history of the museum of Slobidska Ukraine (20s). In: *Problems of museology and historical regional studies: Scientific conference on May 18–19, 1993 for the International Day of Museums*. Kharkiv, 48]. (in Ukrainian)

Рудинський О.Н. (1936). До біології підземної польовки. *Труди Фізико-математичного відділу ВУАН*, 11, 125–128. (Серія: Збірник праць зоологічного музею; Вип. 16). [Rudynsky O.N. (1936). To the biology of the pine vole. *Proceedings of the Physics and Mathematics Department of the Ukrainian Academy of Sciences*, 11, 125–128. (Series: Proceedings of the Zoological Museum; Issue 16)]. (in Ukrainian)

Сосновська Т.О., Ярошик В.О. (уклад.). (2009). *Музейна справа на Харківщині: становлення та розвиток: покажчик*. Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Харків, 1–265. [Sosnovska T.O., Yaroshyk V.O. (comp.). (2009). *Museum business in Kharkiv region: formation and development: index*. Kharkiv State Scientific Library named after V. G. Korolenko, Kharkiv, 1–265]. (in Ukrainian)

Черняков Д.А. (2007). *Очерк истории Черноморского заповедника*. ОАО ХГТ, Херсон, 1–64. [Chernyakov D.A. (2007). *Essay on the history of the Black Sea Reserve*. JSC HGT, Kherson, 1–64]. (in Russian)

Шевченко Л.С., Золотухина С.И. (2005). *Млекопитающие. Выпуск 2: Насекомоядные, рукокрылые, зайцеобразные, грызуны*. ННПМ НАНУ, Киев, 1–238. (Серія: Каталог колекцій Зоологического музея ННПМ НАН Украины). [Shevchenko L.S., Zolotukhina S.I. (2005). *Mammals. Issue 2. Insectivores, Bats, Lagomorphs, Rodents*. Zoological Museum, NMNH of Ukraine. Kyiv, 1–238. (Series: Catalogue of collections of the Zoological Museum of the NMNH NAS of Ukraine)]. (in Russian)

Яроцька М.О., Яроцький В.Ю. (2016). Територіальний розподіл лісової рослинності долини р. Сіверський Донець у межах Лісостепової зони. *Український ботанічний журнал*, 73(4), 367–377. [Yarotska M.O., Yarotskiy V.Yu. (2016). Territorial distribution of forest vegetation in the valley of the Siverskiy Donets River within the Forest-Steppe zone. *Ukrainian Botanical Journal*, 73(4), 367–377]. <https://doi.org/10.15407/ukrbotj73.04.367> (in Ukrainian)

A hedgehog from Luxembourg: the story of a specimen as evidence of migrations of museum collections between Kharkiv and Kyiv in the 1930s

I. Zagorodniuk

The history of the formation and migration of natural history collections in Ukraine in the first half of the 20th century is considered on the example of a unique specimen – a hedgehog with the label "Luxembourg" collected in 1932, and on the label is written "Museum named after Artem". The study showed that the specimen represents the species *Erinaceus roumanicus*, collected by the Kharkiv botanist E. Lavrynenko and the zoologist Panchenko, who worked in the south of Ukraine. Information about this specimen was found in one of the old inventory journals (circa 1935) of the Zoological Museum of the Ukrainian Academy of Sciences, which is now part of the NMNH of Ukraine. The full reconstructed label information is as follows: "Zaporizhzhia Oblast, Polohy Rayon, Azov railway station near the village Luxembourg Ukrainian, 23/05/1932". This locality is situated 15 km away from the Kamyani Mohyly Reserve, which was most likely the destination of the researchers. According to the author's reconstruction, the specimen was collected at a railway junction (RS Azov is known as "376 km Junction"), that is, at the place of long train stops in anticipation of passing the oncoming traffic, which was likely to have been the practice of the researchers at that time. The label "Museum named after Artem" should be identified as that belonging to the Kharkiv museum named after Artem (there were museums of the same name in Bakhmut and only since 1950 in Luhansk). An analysis of the movements of scientists, the most important of which took place in 1934–1936 in connection with the transfer of the capital of Ukraine

from Kharkiv to Kyiv and the reorganization of a number of institutions, shows that this particular and many other collection specimens were transported to academic institutions in Kyiv. The collectors of this specimen are also the authors of mammal specimens from the Kherson (1928) and Kharkiv regions (1932, 1934); in 1934, Lavrenko moved to Kyiv, but there he was known only as a botanist. The analysis of the old inventory books of the NMNH collections and the history of movements of zoologists-collectors shows that the studied specimen, together with hundreds of others, was part of the working collection of O. Mygulin and was transported by him from Kharkiv to Kyiv when he began to work in "Zagotkhutro" in Zavorychy and as a doctoral student at the Zoological Museum of VUAN. Later, this specimen, like hundreds of others, was transferred to the osteological collection of the Department of Palaeozoology of ZooBIN (which was reorganized into the Institute of Zoology in 1939), and finally ended up in the Department of Palaeontology of the NMNH. During 90 years of forced "migration", the specimen changed at least four locations of storage and at least six nominal institutions (two in Kharkiv and four in Kyiv).

Key words: *zoological collections, natural history museums, migration of collections, Ukraine.*

Cite this article: *Zagorodniuk I. A hedgehog from Luxembourg: the story of a specimen as evidence of migrations of museum collections between Kharkiv and Kyiv in the 1930s. The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Biology", 2023, 40, 4–18. <https://doi.org/10.26565/2075-5457-2023-40-1> (In Ukrainian)*

About the author:

I. Zagorodniuk – The National Museum of Natural History at the National Academy of Sciences of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky st., 15, Kyiv, Ukraine, 01030, zoozag@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0523-133X>

Received: 13.02.2023 / Revised: 13.03.2023 / Accepted: 24.05.2023